

زمینه‌های تربیت فرزندان در اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری

ریام موسوی فاضل^۱

چکیده

تربیت فرزندان به معنای فراهم کردن زمینه‌های رشد و شکوفایی فرزندان برای رسیدن به کمال و قرب الهی است که نیازمند عوامل متعددی است. والدین در دو مرحله پیش از تولد و بعد از تولد در شکل‌گیری شخصیت فرزندان نقش دارند. مکتب تربیتی اسلام، مکتب کاملی است که به تمام ابعاد وجودی انسان در بعد معنوی و جسمانی توجه می‌کند. در قرآن کریم، بیانات اهل بیت (علیهم‌السلام) و سخن بزرگان دین توصیه‌های فراوانی در این زمینه وارد شده است. مقاله حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از منابع تفسیری و تربیتی و با بهره‌گیری از بیان مقام معظم رهبری، زمینه‌های تربیت فرزندان پیش از تولد و بعد از تولد را بررسی می‌کند. نتیجه تحقیق نشان می‌دهد که والدین با خودسازی قبل از تولد فرزند و با دقت در انتخاب همسر، اولین مرحله زمینه‌سازی را آغاز می‌کنند و بعد از تولد نیز با ادامه تهذیب نفس و الگوی مناسب بودن در رفتار و گفتار در شکل‌گیری شخصیت فرزندان تأثیر می‌گذارند.

واژگان کلیدی: تربیت فرزندان، مراحل تربیت، تربیت قبل از تولد، تربیت بعد از تولد، امام خامنه‌ای (مد ظله).

۱. دانش‌پژوه دکتری رشته تفسیر تطبیقی، از کشور عراق، مجتمع آموزش عالی بنت الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

۱. مقدمه

خانواده در اسلام جایگاه بلند و رفیعی دارد. این نهاد کوچک، ولی مقدس پایگاه عروج و کمال انسان‌ها و محیط تربیت و پرورش نهال فطرت و استعدادهای نسل آینده است. خانواده مهمترین رکن ترقی و تکامل یک جامعه است. اگر خانواده‌ای در مسیر صحیح تربیت اسلامی و در چارچوب برنامه‌های ارائه شده از سوی قرآن و سنت باشد، می‌تواند سهم بزرگی در پیشرفت و ترقی جامعه خویش داشته باشد. (بیگی، ۱۳۸۹، ص ۳۵۵) اگر توصیه‌های قرآنی مورد توجه قرار گیرند، می‌توان افراد را در تربیت صحیح و القای درست ارزش‌ها یاری کرد. در آیات بسیاری از قرآن کریم به بحث خانواده (چه مستقیم و چه غیرمستقیم) و نقش تربیتی آن اشاره شده است: «وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَثَ لَا يَخْرِجُ إِلَّا نَكْدًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ»؛ و سرزمین پاکیزه (و شیرین) گیاهش به فرمان پروردگار می‌روید، اما سرزمین‌های بدطینت (و شوره‌زار) جز گیاه ناچیز و بی‌ارزش از آن نمی‌روید. این‌گونه، آیات را برای آنها که شکرگزارند بیان می‌کنیم» (اعراف: ۵۸).

در تفسیر این آیه آمده است: «کلمه «نکدا» به معنای چیزی است که در آن خیری نباشد. «نبات نکد» به معنای گیاه کم و بی‌فایده است. اگر با دید وسیع به این آیه نگاه شود شاید بتوان یکی از مصادیق سرزمین پاک را که محصول پاک می‌دهد خانواده پاک دانست». (قرائتی، ۱۳۸۶، ۸۸/۴) خانواده را می‌توان اساسی‌ترین عامل انتقال ارزش‌ها دانست. اعتقاد به خانواده صالح و پاکیزه، تولد فرزندان پایبند به اصول و ارزش‌ها را به دنبال دارد و نتیجه آن، داشتن جامعه‌ای صالح خواهد بود؛ زیرا توقع یک جامعه صالح بدون اصلاح نظام خانواده، بی‌جا و خلاف حقیقت است (انصاریان، ۱۳۸۰، ص ۴). «اصل و محور اسلام تشکیل کانون خانوادگی است. از نظر اسلام، خانواده رکن بزرگی است که اگر باشد و سالمش باشد و تربیت درست باشد در پیشرفت کار جامعه به صورتی که اسلام می‌خواهد تأثیر زیادی دارد. اسلام می‌خواهد این کانون تشکیل بشود و به وجود بیاید» (بیانات رهبری ۱۳۷۰/۴/۲۰).

فرزندان صالح در کانون خانواده سالم رشد می‌کنند. داشتن فرزند صالح علاوه بر اینکه جامعه صالح را تشکیل می‌دهد صدقه جاریه است که حتی بعد از مرگ والدین تأثیرات مثبتی را برایشان به همراه دارد. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: «لَيْسَ يَتَّبِعُ الرَّجُلَ بَعْدَ مَوْتِهِ مِنَ الْأَجْرِ إِلَّا ثَلَاثُ خِصَالٍ: صَدَقَهُ أَجْرَاهَا فِي حَيَاتِهِ فَهِيَ تَجْرِي بَعْدَ مَوْتِهِ وَ سُنَّتُهُ سَنَّاهَا هُدًى فَهِيَ تُعْمَلُ بِهَا بَعْدَ مَوْتِهِ وَ وَلَدٌ صَالِحٌ يَسْتَغْفِرُ لَهُ؛ پس از مرگ، کسی اجری برای خود تدارک نمی‌بیند مگر از سه کار: صدقه جاریه‌ای که در زندگی‌اش ایجاد کند، سنت هدایتی که آن را پایه‌گذاری و بنا کند که پس از مرگش به آن عمل شود و فرزند صالحی که برایش استغفار و طلب آمرزش کند» (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ۱۴/۲۶). زنان در کانون خانواده نقش محوری دارند. رهبر انقلاب اسلامی نگاه صحیح به زن را نگاهی می‌داند که او را در چارچوب جنس خود و ارزش‌های تعالی‌دهنده آن بشناسد. ایشان نگاه لذت‌جویانه به زن را یکی از بلاهای بزرگ می‌داند و می‌فرماید: «اکنون برخی اندیشمندان غربی نیز در مورد این موضوع احساس خطر می‌کنند؛ زیرا قضایایی همچون هم‌جنس‌گرایی، نتیجه این نوع نگاه است که قطعاً یکی از عوامل سقوط تمدن غرب نیز خواهد بود». ایشان با تأکید بر لزوم هوشیاری در جامعه در قبال جاذبه‌های جنسی برای مردان و زنان افزود: «البته در کشور ما به دلیل موضوع حجاب، مصونیتی وجود دارد، اما باید در مورد حجاب و موضوع حدود معاشرت مرد و زن اهتمام جدی شود» (بیانات در دیدار دست‌اندرکاران کنگره شهدای ورزش کشور، ۱۳۹۶/۱۰/۲۱). نوشتار حاضر باروش توصیفی-تحلیلی و با استفاده از آیات الهی و آثار مکتوب و سخنرانی‌های مقام معظم رهبری به زمینه‌سازی در امر تربیت در دو محور پیش از ازدواج و بعد از ازدواج می‌پردازد.

۲. مفهوم‌شناسی

۱-۲. تربیت

راغب اصفهانی معنای مصدری رب را معادل تربیت و به مفهوم پروراندن بی‌درپی چیزی تا رسیدن به حد نهایت و تمام می‌داند. تربیت در اصطلاح به معنای تبدیل کردن قوه‌ها به فعلیت و شکوفا

کردن استعدادهاست. (راغب اصفهانی، ۱۴۰۴) همچنین به معنای پرورش دادن و به فعلیت رسانیدن استعدادها و ایجاد تعاون و هماهنگی میان آن استعدادهاست تا متری بتواند به حد اعلای کمال خود برای قرب الهی برسد (مطهری، ۱۳۶۸، ۵۵۱/۲۲). منظور از زمینه‌های تربیت، مجموعه عواملی هستند که در شاکله شخصیتی فرزندان تأثیر می‌گذارند. این عوامل می‌تواند محیط خانواده و پدر و مادر و اعضای خانواده یا از دوستان و جامعه باشد.

۳. پیشینه

منابع متعددی پیرامون عوامل تربیت موجود است. زینی‌وند (۱۳۸۹) در پژوهش تأثیر عوامل وراثتی-محیطی بر تربیت فرزند از دیدگاه آیات و روایات به تأثیر محیط بر تربیت فرزند از دیدگاه آیات و روایات و راه‌ها و عوامل این تأثیرگذاری اشاره می‌کند. وی می‌گوید که مهمترین راه‌های تأثیر محیط به وسیله خانواده (محیط فیزیکی، وضعیت اقتصادی آن و وظایف والدین و آثارش بر تربیت فرزندان)، محیط رفاقت و معاشرت (دوستان پاک و ناباب)، محیط مدرسه، محیط اجتماع (حکومت و زمامداران و رسانه‌های ارتباط جمعی) و محیط طبیعی و جغرافیایی است. مقاله تحلیل آرای مقام معظم رهبری پیرامون نقش زن در خانواده نوشته کرمی صادق‌آبادی (۱۳۹۲) پژوهشی است که با تحلیل محتوای آرا و بیانات، راهکار مناسبی برای استحکام خانواده از منظر نقش زن ارائه می‌کند. تاکنون اثری که به زمینه‌های تربیت با رویکرد به اندیشه امام خامنه‌ای باشد، یافت نشد.

۴. زمینه‌های تربیت پیش از ازدواج

یکی از کارکردهای ازدواج، تداوم نسل است. فرزندی که از یک زوج به دنیا می‌آیند ویژگی‌های اخلاقی و جسمانی را از والدین خود به ارث می‌برند. از این رو، پدر و مادر اگر بخواهند فرزندان سالم و صالحی داشته باشند باید در انتخاب همسر دقت کنند و تمام صفات عالی‌ه اخلاقی که دوست دارند در فرزندانشان باشد را در خود ایجاد کنند.

۴-۱. خودسازی

شاید این سؤال برای بسیاری از افراد مطرح باشد که تربیت فرزند از چه زمانی شروع می‌شود و والدین از چه موقع باید خود را برای تربیت فرزند آماده و مقدمات لازم را فراهم کنند. آیا تربیت از آغاز سن بلوغ شروع می‌شود یا از دوران نوجوانی. از دوران کودکی شروع می‌شود یا از دوران نوزادی. در دوران بارداری شروع می‌شود یا هنگام انعقاد نطفه. در پاسخ به این سؤال باید گفت که تربیت فرزند سال‌ها پیش از تولد آغاز می‌شود؛ یعنی تمام رفتارهای پدر و مادر و بلکه پدربزرگ‌ها و مادربزرگ‌ها در تربیت فرزند و روحیات او تأثیرگذار است. هریک از اتفاقات و رویدادهای قبل از تولد فرزند که در زندگی پدر و مادر رخ می‌دهد، می‌تواند در تربیت فرزند مؤثر باشد. بنابراین، اگر کسی می‌خواهد صاحب فرزند سالم و صالح شود باید سال‌های قبل از ازدواج نیز اعمال و رفتار خود را کنترل کند.

در زیارات وارده برای اهل بیت علیهم‌السلام آمده است: «أَشْهَدُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ فِي الْأَصْلَابِ الشَّامِخَةِ وَالْأَرْحَامِ الْمُطَهَّرَةِ». (طوسی، ۱۳۶۵، ۱۱۴/۶) این عبارت بیانگر این است که اهل بیت علیهم‌السلام در طول نسل‌های قبل از خود، پدران و مادران پاک و عاری از شرک داشته‌اند. این مطلب تأییدکننده بحث‌های پیشینی است که تربیت فرزند متأثر از رفتارهای آبا و اجداد نیز هست و این همان امری است که از آن به قانون وراثت تعبیر می‌شود. اسلام نیز برای تربیت اولاد به قانون وراثت توجه کرده است؛ یعنی برای تربیت صحیح، قبل از انعقاد نطفه دستورهایی داده است (مظاهری، ۱۳۶۸، ص ۲۹). امام خامنه‌ای درباره نقش خودسازی زنان می‌فرماید: «زن مسلمان باید در راه فرزاندگی و علم تلاش کند. در راه خودسازی معنوی و اخلاقی تلاش کند. در میدان جهاد و مبارزه از هر نوع جهاد و مبارزه‌ای پیشقدم باشد. نسبت به زخارف دنیا و تجملات کم‌ارزش، بی‌اعتنا باشد. عفت و عصمت و طهارتش در حدی باشد که چشم و نظر هرزه بیگانه را به خودی خود دفع کند. در محیط خانه، دل آرام شوهر و فرزندان‌اش باشد. مایه آرامش زندگی و آسایش محیط خانواده باشد. در دامن پرمهر و پرعطوفت و باسخنان پرنکته و مهرآمیزش، فرزندان سالمی را از نظر روانی تربیت کند» (بیانات در دیدار جمعی از زنان، ۱۳۷۱/۹/۲۵)

زن و مرد قبل از ازدواج و قبول مسئولیت تربیت انسانی دیگر باید به تربیت خود بپردازند و در اصلاح و تزکیه خود کوشا باشند تا بعد از قرارگرفتن درکنار هم، نقش خود را درقبال فرزندان خود به خوبی ایفا کنند. انسان مسلمان ابتدا مسئول اصلاح خویش است و در مرحله دوم، مسئول اصلاح دیگران؛ زیرا تا فرد خودش را اصلاح نکرده باشد، نمی تواند در اصلاح دیگران به طور حقیقی موفق باشد. خداوند در قرآن می فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ؛ ای کسانی که ایمان آورده اید مراقب خود باشید» (مائده: ۱۰۵). همچنین می فرماید: «اتَّامُزُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ؛ آیا مردم را به نیکی دعوت می کنید، اما خودتان را فراموش می کنید» (بقره: ۴۴). این دو آیه، اهمیت توجه به نفس و اصلاح آن را می رساند. انسان در تزکیه خود باید به عواملی مانند رزق حلال، محیط سالم، الگو و سرپرستی مناسب و نیکو توجه داشته باشد.

در قرآن در مورد شیوه تربیت حضرت مریم علیها السلام آمده است: «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ؛ پس خداوند او را به خوبی قبول کرد و به نیکویی پرورش داد و زکریا را سرپرست او کرد. هرگاه زکریا به محراب نزد مریم می شد نزد او روزی می یافت و می گفت: ای مریم! این از کجا برایت آمده. مریم می گفت: این از طرف خداست که خدا هرکه را بخواهد بی حساب روزی می دهد». (آل عمران: ۳۷) در این آیه، عوامل پرورش و تربیت حضرت مریم علیها السلام بیان شده است؛ کسی که قرار است روزی مادر پیامبری از پیامبران اولوالعزم یعنی، حضرت عیسی علیه السلام شود. در تفسیر آیه مزبور آمده است: «عوامل مؤثر در تربیت عبارتند از: روح پاک مادر «فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ»، جسم سالم: «نَبَاتًا حَسَنًا»، تعلیم و تربیت الهی: «كَفَّلَهَا زَكَرِيَّا»، تغذیه پاک: «وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا»» (قرائتی، ۱۳۸۶، ۵۳/۲). از مادری همانند مریم که محیط تربیتی فرزندش مسجد است و سرپرستی مانند زکریای پیامبر دارد و با تغذیه ای بهشتی رشد می کند فرزندی همچون عیسی علیه السلام پا به عرصه وجود می گذارد. می توان گفت که خود سازی زن و مرد و توجه به عوامل مزبور، حتی قبل از ازدواج اهمیت فراوان دارد؛ زیرا این عوامل در تربیت

آینده فرزند نقش دارد. بنابراین، توجه به تک تک عوامل مؤثر بر تربیت در دوران قبل از ازدواج ضرورت دارد؛ زیرا زمینه ساز تربیت نسل آینده می شود.

۴-۲. انتخاب همسر مناسب و هم‌شان

زن و مرد، دو رکن اساسی کانون مقدس خانواده هستند که پایه و اساس خانواده بر آنها شکل می گیرد. برای داشتن فرزند صالح، انتخاب همسر نیکو و صالح بسیار مهم است. قرآن کریم در آیاتی به این نکته اشاره کرده است. آیاتی که مردان و زنان پاک را و مردان و زنان مشرک و ناپاک را از آن هم می داند. درکنار هم قرار گرفتن مردان و زنان پاک و باهم بودن مردان و زنان ناپاک دلیل قطعی و مسلم بر تناسب آن و رعایت این تناسب هاست. در آیه ۲۲۱ سوره بقره آمده است: «وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُوْمِنَ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا؛ و با زنان مشرک و بت پرست تا ایمان نیاورده اند، ازدواج نکنید و زنان خود را به ازدواج مردان بت پرست تا ایمان نیاورده اند، درنیاورید». ازدواج با همسران غیرمؤمن تأثیر منفی بر تربیت فرزندان و نسل آینده انسان دارد (قرائتی، ۱۳۸۶، ۷۶/۱)؛ زیرا مهمترین هدف از زناشویی به وجود آوردن خانواده ای است که در ساختن اجتماع و پرورش نسل آینده شرکت کند. از این رو، لازم است که زن و شوهر براساس این هدف و بنابر شایستگی ایمانی انتخاب شوند تا بتوانند این هدف را نیکوتر به سرانجام برسانند.

انتخاب همسر مناسب از نعمت های الهی است. امام خاмене ای در دیدار جمعی از زوج های جوان فرمود: «یک جمله ای من عرض کنم. اولاً نعمت ازدواج - چه برای پسر چه برای دختر- نعمت بزرگی است که خیلی ها توجه ندارند. اینکه خدای متعال به شما توفیق بدهد و کمک کند که همسر خوبی پیدا کنید یکی از بزرگ ترین نعمت های الهی است. این نعمت را باید شکر بکنید. شکر این نعمت هم به این است که آن شکلی را که خدای متعال برای خانواده ها، برای زن و برای شوهر تعیین کرده و اخلاق خانوادگی ای را که در اسلام مقرر شده است به طور کامل رعایت کنید و قدر این زندگی را بدانید» (۱۳۹۸/۱/۶). ازدواج، قرارداد مقدسی میان زن و مرد است که حقوق و وظایفی برای زوجین ایجاد می کند. خانواده نهادی است که حضور یک زن و مرد آن را تشکیل

می دهد. برای ایجاد آرامش و مودت در خانواده در نظام تربیتی قرآنی، هریک از زن و مرد نقشی برعهده دارند که درمقابل آن حقوقی نیز برای زن و مرد لحاظ می شود.

در حقوق اسلام، انفاق و تأمین هزینه زندگی خانواده برعهده مرد است: «الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ». (نسا: ۳۴) زن نیز درمقابل، مکلف است که از مرد در قالب رئیس خانواده اطاعت کند. مقام معظم رهبری باتوجه به این آیه، سرپرستی خانه و معیشت خانه را از آن مرد می داند، البته این به معنی حکومت مطلق مرد در خانواده نیست: «این طور هم نیست که بگوییم همه جا خانم باید از آقا تبعیت کند؛ نخیر. چنین چیزی نه در اسلام داریم و نه در شرع. "الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ" معنایش این نیست که زن بایستی در همه امور تابع شوهر باشد. نه! یا مثل برخی از این اروپا ندیده های بدتر از اروپا و مقلد اروپا بگوییم که زن بایستی همه کاره باشد و مرد باید تابع باشد. نه این هم غلط است. بالاخره دوتا شریک و دوتا رفیق هستید، یک جا مرد کوتاه بیاید، یک جا زن کوتاه بیاید. یکی اینجا از سلیقه و خواست خود بگذرد، دیگری در جای دیگر تا بتوانید با یکدیگر زندگی کنید» (بیانات در دیدار جمعی از بانوان فرهیخته حوزوی و دانشگاهی، ۱۳۹۰/۲/۲۱).

از نظر ایشان زن نیز مانند مرد در محیط خانواده صاحب حق است و نباید در حق زن اجبار و تحمیل روادارد. بهترین شیوه سرپرستی مدیریت مرد در خانواده این است که حاکمیت قلب افراد خانه را برعهده گیرد. به عبارت دیگر، اداره منزل تنها با حکومت بر دل ها امکان پذیر است و تسلط بر جسم به تنهایی مؤثر واقع نمی شود؛ زیرا هرگاه بر دل ها حکومت شود فرمانبری حتمی است و نیازی به خشونت و اعمال زور نیست. خداوند در آیه دیگری از قرآن به روشنی به کفو و هم شأن بودن همسران اشاره کرده است: «الْخَبِيثَاتُ لِلْخَبِيثِينَ وَالْخَبِيثُونَ لِلْخَبِيثَاتِ وَالطَّيِّبَاتُ لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ؛ زنان پلید برای مردان پلیدند و مردان پلید برای زنان پلید و زنان پاک برای مردان پاکند و مردان پاک لایق زنان پاک و مردان پاک لایق زنان پاک» (نور: ۲۶)؛ زیرا سنخیت و توافق روحی و اخلاقی در ازدواج شرط است و باید رعایت شود. امام صادق (علیه السلام) می فرماید: «از طایفه و عشیره پاکدامن، نیکوکار و خوش اخلاق همسر انتخاب

کنید. به‌درستی که عرق (ژن) در فرزندان اثر خواهد گذاشت» (ارگانی بهبهانی، ۱۳۸۶، ص ۱۸). پیامبر اکرم ﷺ می‌فرماید: «السعيد من سعد فی بطن امه و الشقی من شقی فی بطن امه» (مظاهری، ۱۳۸۵، ص ۲).

امام علی علیه السلام می‌فرماید: «فرزند، ساخته شده مادر است». (حاج شریفی، ۱۳۸۶، ص ۳۳) علت اینکه اسلام این همه در شیوه انتخاب همسر دقت می‌کند مسئله تولد کودکان است. همچنان که امراض جسمی مانند سل و... از راه وراثت از مادر به طفل منتقل می‌شود انحرافات روحی و اخلاقی و صفات زشت نیز به کودک انتقال می‌یابد (ارگانی بهبهانی، ۱۳۸۶، ص ۱۹). قبل از تشکیل خانواده باید به این نکات توجه شود؛ زیرا خانواده‌ای می‌تواند ارزش‌های اسلامی و قرآنی را منتقل کند که براساس همان ارزش‌ها شکل گرفته باشد. خانواده‌ای که متشکل از همسران مؤمن و پاک است و به ایمان، اصالت و ارزش می‌دهد فرزندان خود را نیز براساس همان ارزش‌ها تربیت و وارد جامعه می‌کند.

۵. زمینه‌های تربیت بعد از ازدواج

زن و مرد هرکدام در جایگاه خودشان در تربیت فرزند قبل از تولد نقش دارند. بنابراین، والدین با خودسازی خود در تشکیل نطفه پاک، زمینه اولیه را فراهم کرده و بعد از تولد نیز با رفتار و گفتار، مسیر صحیح شکوفایی استعدادهای فرزندان را برای رشد و کمال فراهم می‌کنند.

۵-۱. پیش از تولد

۵-۱-۱. تقویت تزکیه نفس

همان‌گونه که پیش از ازدواج به اصلاح طرفین توصیه می‌شود بعد از ازدواج و پیش از تولد فرزند نیز این تزکیه و پاک‌سازی باید ادامه یابد؛ زیرا وظیفه زن و شوهر سنگین‌تر می‌شود و باید آمادگی پذیرش مسئولیت پرورش و تربیت انسان دیگری را داشته باشند. این خودسازی باتوجه به عواملی که پیش‌تر گفته شد مؤثرتر است. «ملا محمد تقی مجلسی در تربیت فرزند خود (محمد باقر) اهتمام فراوان داشت. شبی با فرزند خود برای نماز و عبادت به مسجد جامع اصفهان رفت. ایشان

چون در سنین کودکی بود در حیاط مسجد مشغول به بازی می شود و درحین بازی مشک آبی را با سوزن سوراخ می کند و آب را بر زمین می ریزد. پس از پایان نماز پدر ایشان از مسجد بیرون می آید و با دیدن آن صحنه ناراحت می شود. دست فرزند را می گیرد و به سوی منزل به راه می افتد. در خانه، همسرش را می طلبد و روبه ایشان می گوید: می دانید که من در تربیت فرزندم دقت فراوان داشته ام. امروز عملی از او دیدم که مرا به فکر واداشت. با اینکه در مورد غذایش دقت کرده ام که از راه حلال به دست بیاید، نمی دانم به چه دلیل دست به این عمل زشت زده است و از همسرش می خواهد تا در اعمال خود نظر کند و ببیند چه عملی انجام داده است که به این نتیجه منجر شده است. همسر ایشان پس از تفکر می گوید: وقتی محمدباقر را در رحم داشتم، یک بار به خانه همسایه رفتم. درخت اناری که در خانه ایشان بود توجه مرا جلب کرد. سوزنی را در یکی از انارها فروبردم و مقداری از آب آن را چشیدم». (ابراهیمی اقلیدی، ۱۳۸۹، ص ۷۸)

۵-۱-۲. دعا برای داشتن فرزند صالح

والدین علاوه بر تزکیه و تقویت ایمان باید از توفیقات الهی برای داشتن فرزند نیکو مدد گیرند؛ زیرا همه توفیقات و نیکی ها به دست خداست. آنها علاوه بر تلاش و کوشش در زمینه سازی صحیح و ارزشی برای تولد فرزند باید از خداوند متعال هم کمک بگیرند تا او را از خطرات و وسوسه ها مصون دارد. دعا در اینجا نقش مؤثری دارد. آیات فراوانی از قرآن، دعای والدینی را ذکر می کند که داشتن فرزند صالح را از خداوند متعال خواستار هستند. برای مثال، می توان به آیات زیر رجوع کرد: «وَأَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي؛ و فرزندان مرا صالح کن» (احقاف: ۱۵). «رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاء؛ پروردگارا! مرا برپاکننده نماز قرار ده و از فرزندان من نیز چنین کن. پروردگارا! دعای (ما را) بپذیر» (ابراهیم: ۴۰). «رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةٌ مُسْلِمَةٌ لَكَ؛ پروردگارا ما را تسلیم (فرمان) خود قرار ده و از نسل ما امتی که تسلیم تو باشند قرار ده» (بقره: ۱۲۸). امام سجاد علیه السلام نیز برای داشتن فرزندان صالح این گونه دعا می کند: «خدایا! بر من منت گذار و فرزندانم را نگهداری کن و آنان را برای من شایسته گردان و آنان را نیکوکاران پرهیزگار، صاحبان بینش و پندپذیران سربه راه خود قرار ده» (صحیفه سجادیه، ۱۳۸۶، دعای

بیست و پنجم). دعا در قرآن و مکتب اهل بیت علیهم السلام از نعمت های ارزشمند الهی است که آثار و برکات ارزشمندی به همراه دارد.

۵-۲. بعد از تولد

تربیت امری تدریجی است که از قبل از تولد آغاز می شود و بعد از تولد نیز رفتار و گفتار والدین در آن تأثیرگذار است.

۵-۲-۱. الگوی رفتار والدین

بعد از به دنیا آمدن فرزند، نقش والدین مؤثرتر و سنگین تر می شود؛ زیرا فرزند از پدر و مادر خود الگو می گیرد و از آنها پیروی می کند، ارزش ها را در رفتار و گفتار آنها می بیند و سرمشق می گیرد. کودک استعداد فطری و آمادگی ذاتی فراوانی برای یادگیری و تربیت دارد. پدر و مادر اولین سرمشق و الگو برای رفتار کودکان هستند. کودکان با مشاهده رفتار والدین آن را الگوی رفتار خود قرار می دهند و از آن تبعیت می کنند. بدون تردید اگر الگو و سرمشق یعنی، والدین رفتار مناسبی داشته باشند رفتار کودک درست شکل می گیرد. اسلام بر این امر که سرمشق ها باید رفتار خوبی داشته باشند، تأکید می کند. به نقش الگو بودن والدین در قرآن کریم اشاره شده است. خداوند می فرماید: «وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ؛ و کسانی که ایمان آورده اند و فرزندان شان به پیروی از آنان ایمان اختیار کردند، فرزندان شان را (در بهشت) به آنان ملحق می کنیم» (طور: ۲۱).

امام خامنه ای در مورد نقش زنان در تربیت فرزندان می فرماید: «از جمله وظایفی که بر عهده زنان در داخل خانه و خانواده است مسئله تربیت فرزند است. زنانی که به دلیل فعالیت های خارج از خانواده از آوردن فرزند استنکاف می کنند برخلاف طبیعت بشری و زنانه خود اقدام می کنند. خداوند به این راضی نیست. کسانی که فرزند و تربیت فرزند و شیردادن به بچه و در آغوش مهر و عطوفت بزرگ کردن فرزند را برای کارهایی که خیلی متوقف به وجود آنها هم نیست، رها می کنند دچار اشتباه شده اند. بهترین روش تربیت فرزند انسان این است که در آغوش مادر و با استفاده از

مهر و محبت او پرورش یابد. زنانی که فرزند خود را از چنین موهبت الهی محروم می کنند، اشتباه می کنند». (بیانات در اجتماع زنان خوزستان، ۱۳۷۵/۱۲/۲۰) در خانواده، پدر و مادر هردو مسئول تربیت فرزندان هستند. امام سجاد علیه السلام خطاب به والدین می فرماید: «حق فرزندت بر تو این است که بدانی او از توسل و نیک و بد این جهانش به تو بستگی دارد و تو نسبت به تربیت درست و راهنمایی اش به سوی خدای عزوجل و یاری اش در مسیر طاعت خدا مسئولی. درباره اش چنان کوشش نما که بدانی رفتار نیکت نسبت به پاداش و رفتار بدت نسبت به او کیفر دارد» (حاج شریفی، ۱۳۸۶، ص ۹).

حضرت ابراهیم علیه السلام که آیات متعددی از قرآن در مورد ایشان نازل شده است معتقد و عامل به ارزش ها بود: «إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ؛ همانا ابراهیم (به تنهایی) یک امت بود، در برابر خدا خاضع و فرمان بر و حق گرا بود و از مشرکان نبود». (نحل: ۱۲۰) در پرتو تعلیمات چنین پدری، فرزندی مانند اسماعیل رشد یافت که در امر احیای ارزش ها کمک کار پدر بود: «وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ؛ و (به یاد آور) هنگامی که ابراهیم، پایه های خانه (کعبه) را با اسماعیل بالا می برد (و می گفتند: پروردگارا از ما بپذیر، همانا تو شنوا و دانایی)» (بقره: ۱۲۷). پیروی از والدین تنها شامل اهل ایمان نمی شود، بلکه در آیاتی از قرآن نیز آمده است که اهل کفر و بت پرستان نیز برای توجیه بت پرستی خود پیروی از پدران را ذکر می کردند مانند این آیه: «وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا؛ و هنگامی که به آنها گفته شود به سوی آنچه خدا نازل کرده و به سوی پیامبر بیاوید، می گویند: آنچه را از پدران خود یافته ایم ما را بس است» (مائده: ۱۰۴). همچنین می فرماید: «وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَى عَذَابِ السَّعِيرِ؛ و هرگاه به آنان گفته شود: آنچه را خدا نازل کرده است، پیروی کنید، گویند: بلکه ما آنچه را پدرانمان را بر آن یافته ایم پیروی خواهیم کرد. آیا اگر شیطان آنان را به عذاب فروزان فراخواند (باز هم باید از او تبعیت کنند)» (لقمان: ۲۱).

تأثیر والدین بر کودکان مهمترین دلیل توجه به توصیه‌های اسلام برای پیش از ازدواج و انتخاب همسر شایسته است. وقتی قرآن سفارش می‌کند با هم‌شان خود ازدواج کنید به دلیل تأثیر فراوان والدین بر تربیت فرزندان است. کودکی که در خانواده‌ای رشد یافته که پدر و مادر هر دو به ارزش‌ها اهمیت می‌دهند و عامل به آنها هستند تربیتی اسلامی و الهی خواهد داشت. «در جوامع اسلامی یعنی، جوامع متدین و مذهبی مشاهده می‌کنیم که دوفتر آدم مدت طولانی باهم زندگی می‌کنند و اصلاً از هم سیر نمی‌شوند، بلکه دلبستگی‌شان به هم بیشتر می‌شود. انس و محبت و وفایشان به همدیگر بیشتر می‌شود. این همان خاصیت تدین و دینداری و مذهبی بودن و جهات خدایی را رعایت کردن است» (خطبه عقد، ۱۳۸۰/۱/۲). اگر والدین به ارزش‌ها اهمیت ندهند و یا بین باورها و ارزش‌های پدر و مادر دوگانگی و تعارض باشد الگوی خوبی برای فرزندان نخواهند بود. این تعارض و ناهماهنگی به درون و برون کودک نیز سرایت می‌کند و او را برسر دوراهی انتخاب سرگردان می‌گذارد که شاید انتخاب او سرانجام خوشی را برای او رقم نزنند.

۵-۲-۲. دعوت فرزندان به احکام الهی در طول عمر

والدین علاوه بر ترویج ارزش‌ها به صورت عملی باید به صورت زبانی و گفتاری هم به این کار مبادرت ورزند. حضرت اسماعیل علیه السلام فرزندان خود را امر به نماز و زکات می‌کرد: «وَكَانَ يَأْمُرُ أَهْلَهُ بِالصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ؛ او همواره خانواده خود را به نماز و زکات دعوت می‌کرد» (مریم: ۵۵). در تفسیر این آیه آمده است: «نخستین مرحله برای تبلیغ رسالت، شروع از خانواده خویشتن است که از همه به انسان نزدیک‌تر هستند. به همین دلیل، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز نخست دعوت خود را از حضرت خدیجه علیها السلام و امام علی علیه السلام شروع کرد و سپس براساس فرمان: «وَأَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ الْأَقْرَبِينَ» به بستگان نزدیکش پرداخت (مکارم شیرازی، ۱۳۸۷، ۹۶/۱۳). این آیات نیز به همین مطلب اشاره دارند: «وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِالصَّلَاةِ؛ و خانواده خود را به نماز دستور ده» (طه: ۱۳۲). «يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصِرْ عَلَىٰ مَا أَمَّاكَ إِنَّ ذَٰلِكَ مِنْ عَزَمِ الْأُمُورِ؛ پسرم! نماز را برپا دار و امر به معروف و نهی از منکر کن و در برابر مصائبی که به تو می‌رسد با استقامت و شکیبا باش که این از کارهای مهم و اساسی است» (لقمان: ۱۷).

۵-۲-۳. وصیت به فرزندان به احکام الهی در هنگام مرگ

پیامبران حتی در پایان عمر خود از ترویج و اشاعه و توجه به ارزش های بنیادین دست نمی کشیدند: «وَوَصَّى بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ؛ ابراهیم و یعقوب فرزندان خود را به این آیین وصیت کردند (و هر کدام به فرزندان خویش گفتند): فرزندان من، خداوند این آیین پاک را برای شما برگزیده است و شما جز به آیین اسلام نمی رید». (بقره: ۱۳۲) از این نمونه وصیت ها در سیره معصومان علیهم السلام نیز دیده می شود. امام علی علیه السلام در سفارشی به حسنین علیهم السلام (بعد از ضربت خوردن) این گونه می فرماید: «شما را به ترس از خدا سفارش می کنم. به دنیاپرستی روی نیاورید، حق را بگویید و برای پاداش الهی عمل کنید. شما را و تمام فرزندان و خاندانم را و کسانی را که این وصیت به آنها می رسد به ترس از خدا و نظم در امور زندگی و ایجاد صلح و آشتی در میانتان سفارش می کنم» (دشتی، ۱۳۸۳). خانواده، اولین مکانی است که انسان در آن پامی گذارد و رشد می یابد و نقش مهمی در انتقال ارزش ها و تربیت دارد. از این رو، توجه به تشکیل خانواده های پاک و سالم و پیرو ارزش های قرآنی اهمیت فراوان دارد.

۶. نتیجه گیری

تعلیم و تربیت و عوامل مرتبط به آن یکی از مهمترین دغدغه های هر فرد و جامعه است. از جمله عناصر مهم در نظام تعلیم و تربیت، محتوا و مربی است. انتخاب محتوای صحیح و مناسب برای تربیت و توجه به مربیان و الگوهای تربیتی از مواردی است که مورد توجه هر مکتب تربیتی است. قرآن کریم که معتبرترین منبع تربیتی و هدایتی مکتب اسلام است به دو بعد محتوا و مربی توجه فراوان دارد. در مکتب تربیت اسلام، محیط خانواده، اساسی ترین و مهمترین محیط تربیتی است و والدین نقش مؤثری در این زمینه ایفا می کنند. از این رو، توصیه های پیشوایان دینی به زن و مرد شامل تمام مراحل زندگی آنها چه قبل از ازدواج و در انتخاب همسری شایسته و متقی؛ (زیرا والدین هم انتقال دهنده صفات ظاهری و هم باطنی به فرزندان خود هستند) و چه بعد از ازدواج برای تهذیب و تزکیه خود و همچنین توجه به نقش الگویی والدین برای فرزندان می شود. بنابراین، می توان گفت که قرآن در راستای رسیدن به تربیت صحیح و داشتن خانواده و جامعه ای

اسلامی و پایبند به ارزش‌های صحیح پیش از هرچیز به خودسازی خود والدین توصیه می‌کند؛ زیرا خانواده‌ای می‌تواند در تعلیم ارزش‌ها و اخلاق حسنه تأثیر بسزایی داشته باشد که خود معتقد و عامل به آن ارزش‌ها باشد.

فهرست منابع

- * قرآن کریم
- * نهج البلاغه (۱۳۸۳). مترجم: دشتی، محمد. قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین علیه السلام.
- * صحیفه سجاده (۱۳۸۶). مترجم: رضایی، محمد مهدی. قم: جمال.
- ۱. ابراهیمی اقلیدی، علی (۱۳۸۹). اصول فرزندداری. قم: تهذیب.
- ۲. احمدی، سیداحمد (۱۳۸۰). اصول و روش‌های تربیت در اسلام. اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- ۳. ارگانی بهبهانی حائری، محمود (۱۳۸۶). فرهنگ تربیت فرزند در اسلام. قم: پیام مهدی علیه السلام.
- ۴. انصاریان، حسین (۱۳۸۰). نظام خانواده در اسلام. قم: ام‌ایبها.
- ۵. باهنر، ناصر (۱۳۸۸). آموزش مفاهیم دینی همگام با روان‌شناسی رشد. تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل.
- ۶. بیگی، روح‌الله (۱۳۸۹). ارزش‌های اجتماعی در قرآن. قم: اسوه.
- ۷. حاج‌شریفی خوانساری، محمدرضا (۱۳۸۶). حقوق فرزندان بر والدین. قم: بنی‌الزهراء.
- ۸. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۰۴). المفردات فی غریب القرآن. تهران: مطبعه المیمنه.
- ۹. زینی‌وند، فاطمه (۱۳۸۹). تأثیر عوامل وراثتی، محیطی بر تربیت فرزند از دیدگاه آیات و روایات. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته الهیات و معارف اسلامی. دانشگاه رازی کرمانشاه.
- ۱۰. سایت مقام معظم رهبری. leader.ir
- ۱۱. طوسی، محمد بن حسن (۱۳۶۵). تهذیب الاحکام. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- ۱۲. قرائتی، محسن (۱۳۸۶). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- ۱۳. کرمی صادق‌آبادی، زهرا (۱۳۹۲). تحلیل آرای مقام معظم رهبری پیرامون نقش زن در خانواده. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. رشته علوم انسانی. دانشگاه اصفهان.
- ۱۴. مطهری، مرتضی (۱۳۶۷). مجموعه آثار. تهران: صدرا.
- ۱۵. مظاهری، حسین (۱۳۶۸). تربیت فرزند از نظر اسلام. قم: سازمان تبلیغات اسلام.
- ۱۶. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.